

СРПСКА АДМИНИСТРАТИВНА ПОДЕЛА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У XII ВЕКУ

МИЛОШ БЛАГОЈЕВИЋ

Сажетак. – Косово и Метохија нису постојали у раном средњем веку, ни као географске области, нити као посебне административне јединице. Цела њихова територија била је испресецана великим шумама, између којих су постојале омање површине погодне за земљорадњу. Срби су запосели овакве крајеве после досељавања на Балканско полуострво и у њима организовали посебне јединице познате као „жупе“.

Најстарија и по имену позната жупа на овим просторима било је „Хвостно“, које је обухватало подручје између Пећке Бистрице и горњег тока Белог Дрима. Хвостно се помиње почетком XI века, што значи да је постојало и нешто раније, а свакако у X веку. У то време отпочео је вероватно процес организовања још неких косовско-метохијских жупа пошто се оне као већ формиране помињу у последњим деценијама XII века. На простору данашње Метохије биле су то, поред Хвостна, следеће жупе: Подримље, Патково, Коштри, Дршковица и Призренска жупа, а на Косову: Лаб, Ситница и жупа Липљан. Временом ће се њихов број готово удвостручити. На стварање жупа није непосредно утицала државна власт. Средњовековна Србија је интегрисала већ формиране српске жупе и давала им статус посебних административних јединица.

Кључне речи: Косово и Метохија, XII век, српске административне јединице, жупе.

Косово и Метохија, две велике области, нису постојале под овим именима у раном средњем веку, па нису могле да имају ни посебне границе, било географске било административне. На основу једног дубровачког извора из почетка XV века (1405), Константин Јиречек је упозорио да се помињу „косовске шуме“, односно „boschi de Chossoua“, које су се налазиле између Приштине и Вучитрна.¹ У питању је један крај или предео, дужине око двадесетак километара, па је Косово у то доба само географски појам. Оквири Косова су знатно шири, према казивању Мартина Сегона, али тек у другој половини XV века. Излагање Мартина Сегона, улцињског бискупа († 1485), анализирао је С. Ћирковић, па је упозорио да се једна долина назива „Косовица“ (Мало Ко-

¹ К. Јиречек, Стањанин, *Зборник Константина Јиречека I*, Београд 1959. Косово се помиње и у XIV веку: С. Ћирковић, *Историјски извори о косовском боју, Битка на Косову*, Београд 1989, 170, 174, 181.

сово), кроз коју протиче река Лаб.² Ова се долина продужује у Косово поље, до Качаника, равницу око Ситнице и Лаба, ограђену са свих страна планинама. У питању је, такође, географски појам, а не административна јединица. Наведени подаци јасно показују да је назив Косово постојао почетком XV века, а свакако и нешто раније, док о Метохији, као посебном крају, нема помена у сачуваним средњовековним изворима.

Посебну пажњу привлачи чињеница што се на Косову, између Приштине и Вучитрна, помињу шуме или шумарци и почетком XV века. Изгледа да су то остаци шума прашумског типа, из XI века, које су постојале на простору између Липљана и Звечана. Овај је простор 1092. године, „разрован и покривен шумом“, представљао широк српско-византијски погранични појас, на којем је расло „до неба високо дрвеће“, како каже Ана Комнина.³ Шума је било и на простору данашње Метохије, па је крчење шумског покривача трајало вековима. О крчевинама ове врсте сведоче релативно бројни помени „лазова“ у XIV веку. На Дечанском властелинству помињу се као међници појединих насеља: Космачев лаз, Влашки лаз, Ковачев лаз, лаз у Средњем лугу и лаз у Грмечима. Сличне податке садржи и хрисовуља манастира Св. Арханђела код Призрена, у којој се помињу: Војков лаз, Краљев лаз, Мирујев лаз, Надихнин лаз, Утолов лаз и Царев лаз.⁴ До почетка XV века све шуме нису биле искрчене, о чему сведочи и податак о постојању „косовских шума“ у то доба. Шумски покривач није равномерно покривао целу површину данашњег Косова и Метохије у XI веку, већ је њихову територију пресецао и делио на мање целине у којима се налазило и земљиште погодно за обрађивање. Не треба ни доказивати да је баш ово земљиште привлачило Србе да га населе, пошто су се Срби бавили земљорадњом и у прапостојбини.

Према казивању византијског цара и писца Константина VII Порфирогенита, Срби су се доселили на Балканско полуострво за време цара Ираклија (610–641), под вођством свог старешине или кнеза. Овome кнезу цар Ираклије „као место насељавања даде му у Солунској теми Сервију, која од тада назив носи“.⁵

² Martino Segono di Novo Brdo vescovo di Dulcigno. Un umanista serbo-dalmata del tardo Quattrocento. *Vita et opere*, ed. A. Pertusi, Roma 1981, 91, 93. С. Тирковић, Косово и Метохија у средњем веку, *Косово и Метохија у српској историји*, Београд 1989, 21–45.

³ *Византијски извори за историју народа Југославије III*, Београд 1966, 385, 386 (Б. Крекић).

⁴ О називима „лазова“ (крчевина) види: П. Ивић и М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1976, 9, 11, 25, 57, 59; С. Мишић и Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд 2003, 93, 94, 102, 103.

⁵ *Византијски извори за историју народа Југославије II*, обрадио Б. Ферјанчић, Београд 1959, 47. О веродостојности казивања Константина Порфирогенита види: Б. Ферјанчић, Долазак Хрвата и Срба на Балканско полуострво (Осврт на нова тумачења), *Зборник радова Византолошког института*, 35 (1996), 117–154.

Познато је да се средњовековни град Сервија са околином, односно Србица, налазе на југозападу Солуна, према граници Тесалије. У питању је омањи простор, па су поједини историчари постављали питање како је могуће да се један народ насели на тако малој територији. Не залазећи у шира разматрања ове проблематике, треба упозорити, како су крајеви западно и јужно од Солуна били насељени словенским скупинама почетком VII века, затим, да су се Срби приликом сеобе држали на окупу и да су представљали добро организовану заједницу. Таквој заједници, за привремен боравак, био је довољан и омањи простор. Уколико су Срби, или један њихов део, заиста стигли до Сервије, тада се с разлогом може рећи да су се кретали Моравско-Вардарском долином, додирујући источни руб данашњег Косова, уосталом, као и многе друге словенске скупине које су се кретале на југ све до Пелопонеза.

У Сервији су Срби одлучили да се врате преко Дунава, што су и учинили, а онда су се поново обратили цару Ираклију да им додели друге крајеве за насељавање, које су, потом, запосели у западном делу Балканског полуострва. Западни Балкан отворен је према северу и лако приступачан са те стране, али је унутрашњост испресецана многобројним планинама динарског масива, све до обала Јадранског мора. На том простору не постоје велике речне долине које би олакшале кретање људи и деловале као повезујући чинилац. Већина река има кратке токове, а оне дуже протичу дубоким кањонима и клисурама који су тешко премостиве препреке. Између стрмих брда и планина, често под густим шумама, налазиле су се омање котлине, краће речне долине и крашка поља. Ови су предели били култивисани од давнина, па су их Срби одмах запосели. Пошто су у питању мале, природне и међусобно раздвојене целине, оне су биле погодне за насељавање омањих заједница, а не целог народа. Насељавајући се у брдско-планинским крајевима, некадашња многољудна, чврста и добро организована заједница Срба која је кренула из прапостојбине, разбила се и разлила по омањим пределима западног Балкана који су били погодни за земљорадњу.

Мале и природне географске целине, погодне за обрађивање, обично су запоседали ближи и даљи рођаци, због тога што су могли најбрже да се организују, како у циљу насељавања, тако и у циљу заштите заједничких интереса. Словенска заједница рођака, према прихватљивим тумачењима, звала се у прастаро време „жупа“, а њен старешина „жупан“.⁶ Убрзо после досељавања Срба и Хрвата на Балкан, појам жупе везује се за природно издвојено, насељено и обрађено земљиште с блажом климом. Захваљујући утицају природних чинилаца, постојећим друштвеним односима и делатности људи, жупа је у Срба током средњег века била основна територијална, привредна и управна јединица. На стварање жупа у раном средњем веку није утицала државна власт,

⁶ О жупама постоји обимна литература. За општу оријентацију види: Жупа и жупан, *Лексикон српског средњег века*, приредили С. Ђирковић и Р. Михаљчић, Београд 1999, 195–198 (Г. Томовић).

пошто она тада није ни постојала, већ је процес текао у супротном смеру. С повећавањем становништва, повећавао се и број жупа, а неке су се и делиле на „горњу“ и „доњу“, задржавајући првобитни назив. Многе српске жупе добиле су своје називе по именима река које кроз њих протичу (Топлица, Расина и сл.) или по некој особености краја (Дубрава, Лука, Конавли). Константину Порфирогениту била су позната имена већег броја хрватских жупа, у првој половини X века, као и називи за три жупе у области Неретљана коју су насељавали Срби. Биле су то жупе: Растока код Вргорца, Мокро од Макарске до Брела и жупа Дален у унутрашњости копна. Српске жупе у Приморју, између ушћа Цетине и Бојане, постојале су по свој прилици и у IX веку, а за Конавле се то може и доказати.⁷ Жупа Конавли је у првој половини IX века представљала интегрални део веће територијално-управне јединице Травуније, на челу са жупаном Белојем и његовим сином, кнезом Крајином. Надмоћ једне над суседним жупама и заштита заједничких интереса утицали су на повезивање неколико жупа у већу територијално-политичку заједницу, односно „земљу“. Појединим српским „земљама“ успевало је да прерасту у праву државу, али се знатно чешће дешавало да остану оно што су и биле, српске историјске области или „земље“.

Населивши се по жупама које су постепено груписане у неколико „земља“, Срби су сачували свој језик, име које су донели из прапостојбине, затим, обичаје и осећање да припадају једном народу. Политичка власт Срба, са стварањем „земља“, брзо се проширила у западном делу Балканског полуострва, па писац *Анала Франачког Краљевства* каже да је кнез Људевит Посавски из Сиска 822. године пребегао „Србима, за који се народ каже да држи велики део Далмације“.⁸ Под Далмацијом се у наведеном цитату подразумева некадашња римска провинција која се простирала дуж Јадранске обале, од Истре до Љеша, па на север до долине Саве, а на исток до долине Ибра и Колубаре. Срби су имали политичку власт само у једном делу Далмације, док су етничке границе у правцу истока прелазиле преко Ибра и Колубаре.

На горе описаној територији постојало је пет српских држава, у IX и X веку, од којих се највећа и најзначајнија звала Србија. На западу се Србија граничила са хрватских жупама: Цетином (Сињско поље), Ливном и Пливом, тако да јој је припадала цела долина Врбаса. Јужна граница ишла је приближно развођем црноморског и јадранског слива, северна – према Сави, а источна –

⁷ О називима и положају жупа Растока, Мокро и Дален види: *Византијски извори за историју народа Југославије II*, 34, 35. Политички положај Конавала византијски цар Константин Порфирогенит дефинише на следећи начин: „Под земљом Травунијом налази се друга земља, названа Конавље“, а потом још објашњава како се Крајина, „син Белоја, жупана Травуније“, оженио кћерком српског кнеза Властимира, за кога се поуздано зна да је владао између 830. и 850. године (*Византијски извори II*, 62). О Конавлима више: Р. Грујић, Конавли под разним господарима од XII до XV века, *Споменик СКА*, 66 (1926), 3–121.

⁸ К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд 1952, 67; Ст. Станојевић и Вл. Ћоровић, *Одабрани извори за српску историју I*, Београд 1921, 54.

према долини Ибра. Унутар ових граница било је и шест градова: Дестиник, Чернавуск, Међуречје, Дреснеик, Лесник и Салинес, али се њихов положај не може поуздано да убицира.⁹ Изузетак представља град Салинес, средњовековни град или насеље Соли који се налазио на простору данашње Тузле. Са знатно мањим степеном сигурности могао би се одредити и положај града Међуречја, који се можда налазио у међуречју Пиве и Таре, односно у околини Шћепан поља, или нешто северније, источно од Горажда, где такође постоји једно Међуречје.¹⁰ О положају града Дестиника или Достиника, мишљења истраживача битно се разликују, па га због тога траже око доњег тока Дрине, изједначају са Дежевом у Расу, или га локализују западно од Расе и смештају у околину Сјенице.¹¹ За нашу анализу посебну пажњу привлачи изједначавање Дестиника са средњовековним селом Дрсником у северној Метохији.¹² У прилог наведеном изједначавању говоре и неке историјске чињенице. Константин Порфирогенит на једном месту каже да се Србија граничила „са југа Бугарском“, а на другом месту описује како је српски принц Клонимир дошао из Бугарске (око 896. год.), па је с војском ушао у Достиник, „један од српских градова, са циљем да преотме власт“ од тадашњег српског владара Петра Гојниковића.¹³ Из наведених података следи закључак да се Дестиник или Достиник налазио у близини српско-бугарске границе, па можда и у северној Метохији, на подручју данашњег Дрсника. У прилог томе иде и чињеница да је ово насеље постојало у XII веку, као и да га је Стефан Немањић потчинио манастиру Хиландару 1200. године.¹⁴ Дрсник је имао, половином XV века, преко 100 кућа.¹⁵ Северније од насеља налазио се локалитет „Иренина кула“ (Јеринин град), а источно, село Пограђе, односно некадашње „Подграђе“.¹⁶ Све то указује на могућност постојања старог српског града Дестиника или Достиника у северној Метохији, током IX и X века.

⁹ *Византијски извори за историју народа Југославије II*, 58.

¹⁰ *Византијски извори II*, 58, нап. 198. С. Ћирковић, „Насељени градови“ Константина Порфирогенита и најстарија територијална организација, *Зборник радова Византолошког института*, 37 (1998), 29, 30.

¹¹ *Византијски извори II*, 58, нап. 196. С. Ћирковић, „Насељени градови“ Константина Порфирогенита, 29.

¹² *Византијски извори II*, 58, нап. 196. Б. Ферјанчић, Долазак Хрвата и Срба на Балканско полуострво, 146, 147.

¹³ *Византијски извори II*, 53.

¹⁴ С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912, 385. М. Живојиновић, *Историја Хиландара I*, Београд 1998, 71; М. Живојиновић, Властелинство манастира Хиландара у средњем веку, *Манастир Хиландар*, Београд 1998, 87, 88.

¹⁵ *Област Бранковића. Опширни катастарски попис из 1455. године*, приредили: Х. Хаџибеговић, А. Ханџић и Е. Ковачевић, Сарајево 1972, 20, 21.

¹⁶ Пограђе, односно село Подграђе, постојало је и у XV веку. Види: *Област Бранковића*, 21.

У другој половини X века дошло је до крупних промена на Балканском полуострву. Првобитна Србија нашла се под снажним притиском Бугарске, Византије и Угарске, које су се међусобно бориле за превласт над овим простором. У насталим околностима, Србија је изгубила политичку самосталност, па је подељена на два дела. Западни део или Босна доспео је под утицај Угарске, а источни, Рашка или Србија, под снажан утицај Византије. Не залазећи у шире излагање политичких догађаја, треба истаћи да је византијски цар Василије II постао господар Балканског полуострва и да је у периоду између 1018. и 1020. године утемељио Охридску архиепископију, под чијом се духовном јурисдикцијом нашла већина области којима је пре тога владао цар Самуило.¹⁷ Охридској архиепископији било је тада потчињено око 30 епископија, међу којима епископије у Сремској Митровици, Београду, Браничеву, Нишу, Призрену, Липљану и Расу. Епископу сваког града био је потчињен одређен број „клирика“ и „парика“ у његовој епархији, па је тако епископу града Ниша било потчињено, у самом Нишу, Мокром Комплону, Сврљигу и *Топлици*, 40 клирика и 40 парика, а епископу града Призрена, у самом Призрену, Врети, *Хвосну* и Лесковцу, 15 клирика и 15 парика.¹⁸ Из наведених и познатих података посебну пажњу привлаче имена *Топлица*, *Хвосно* и *Лесковац*. Не треба се много домишљати па да се закључи како се под *Топлицом* подразумева средњовековна жупа *Топлица* у долини истоимене реке, док се под *Хвосном* подразумева такође средњовековна жупа, чије је језгро заузимало простор између Пећке Бистрице и горњег тока Белог Дрима.¹⁹ Постојање крајева као што су *Топлица* и *Хвосно* са словенским именима, већ почетком XI века, односно, истоимених жупа у XII веку, представља јасно сведочанство да су их већ тада насељавали Срби и да су на поменутих просторима организовали своје територијално-управне јединице.²⁰ Основу речи „*Топлица*“ не треба посебно

¹⁷ С. Новаковић, *Охридска архиепископија у почетку XI века*, Глас СКА 76 (1908), 1–62; И. Снегаров, *История на Охридската архиепископия*, том I, второ фототипно издание, София 1995.

¹⁸ С. Новаковић, *Охридска архиепископија*, 35, 49, 50; И. Снегаров, *История на Охридската архиепископия*, 56, 180, 183.

¹⁹ *Хвосно* је привукло пажњу већег броја истраживача. Види: Г. Шкриванић, *Хвосно у средњем веку*, *Зборник Филозофског факултета у Београду*, 11–1 (1970), 331–336; Р. Новаковић, О неким питањима подручја данашње Метохије крајем XII и почетком XIII века, *ЗРВИ*, 9 (1996), 195–213; Исти, Четири прилога историји и историјској географији Србије, *Зборник Филозофског факултета у Београду*, 11–1 (1970), 205–237; С. Мишић, Земља у држави Немањића, *Годишњак за друштвену историју*, IV, 2–3, Београд 1999, 137, 138. С. Мишић је у свом раду упозорио да постоји суштинска разлика између „жупе“ *Хвосно* и „земље“ *Хвосно*, као и на њихов обим.

²⁰ Жупа *Топлица*, као једна од четири жупе у Немањиној удеоној кнежевини, представљала је интегрални део српске државе почетком шездесетих година XII века, што служи као доказ да је постојала и знатно раније. Види: М. Благојевић, *Жупа Реке и „Дендра“ Јована Кинама*, *ЗРВИ*, 35 (1996), 197–202; Исти, Српске удеоне кнежевине, *ЗРВИ*, 36 (1997), 45–62 (= *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, Београд 2004, 1–20).

објашњавати, док је име жупе Хвосна изведено од словенске речи „хвост“, под којом се подразумева ситна шума. У називу за место Лесковац садржана је словенска реч „лес“, под којом се подразумева „шума“. Одмах треба рећи да су постојали многи средњовековни топоними у чијој се основи налази реч „лес“, па су тако и на подручју Метохије постојала бар два села Лесковца. Један Лесковац постоји и данас, јужно од Призрена испод планине Цвиљена (Цвилина), док се други Лесковац налази у близини данашње Клине, управо на оном простору где је могао бити и стари српски град Достиник или Дестиник.²¹ Постојање једног краја или жупе Хвосно и већ поменутог Лесковца у близини Клине, представља доказ да су Срби веома рано живели у северном делу Метохије, а свакако почетком XI века, као и да је знатан део овог простора био под шумским покривачем. Великих шума било је у то доба и на Косову, посебно између Липљана и Звечана, где је, по речима византијске принцезе Ане Комнине, земљиште било „покривено шумом и скоро непроходно“.²²

Присуство тешко проходног покривача на већим површинама, поред људског фактора, био је један од важних чинилаца који је усмеравао Србе да се на Косову и Метохији организују по жупама.

Снажнији утицај Срба на овим просторима осетио се у другој половини XI века, а прецизније када је избио устанак Ђорђа Војтеха 1072. године.²³ Устаници су се обратили за помоћ кнезу Михаилу, тадашњем владару Дукље, Требиња и Хумске Земље, који им је послао одред искусних ратника, на чијем се челу налазио Михаилов син Константин Бодин. Устанак против византијске владавине развијао се у почетку успешно, па су устаници прогласили Бодина за цара и дали му име Петар. Било је то уједно и име последњег легитимног бугарског цара Петра (927–969) који је владао један век раније. Описујући узроке устанка и даљи развој догађаја, један византијски писац каже да 1072. године „народ Срба које и Хрватима називају, крену да потпуно освоји Бугарску“.²⁴ Под Бугарском се у овом случају подразумева велика византијска административна јединица („тема“) која је обухватала највећи део некадашњег Самуиловог царства, са центром у Скопљу. Исти писац, такође, саопштава како су византијске војсковође приметиле „битку са Србима“ и претрпеле страшан пораз.²⁵ Устанак се распламсао на територији између Ниша и Скопља, а

²¹ За положај Лесковца у близини Клине и Дрсника види: С. Новаковић, *Законски споменици*, 420. М. Живојиновић, *Властелинство манастира Хиландара*, 88; а о Лесковцу код Призрена: С. Мишић и Татјана Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 47.

²² *Византијски извори за историју народа Југославије III*, 385, 386. Шуме су постојале између Приштине и Вучитрна још почетком XV века, па се у једном документу помињу „boschi de Chossoua“: К. Жиречек, Стањанин, 417.

²³ *Византијски извори за историју народа Југославије III*, 177–187 (Н. Радојчић). Љ. Максимовић, Зигос на српско-византијској граници, *Зборник Филозофског факултета*, 15–1, Београд 1985, 73–90.

²⁴ *Византијски извори III*, 177, 178.

²⁵ *Византијски извори III*, 181.

убрзо проширио на југ до Костура у Грчкој. Устаници су имали намеру да створе своју државу, можда да обнове бугарско царство, али се у погледу стварања државе ништа није могло да учини без учешћа Срба, који су насељавали крајеве нешто западније од линије Ниш–Скопље. Византија је поразила устаничку војску у јужном делу Косова, на Паунима, где је Бодин био и заробљен.²⁶

Две деценије касније дошло је до још снажнијег учешћа Срба у политичким догађајима на Косову. Срби су држали Звечан осамдесетих година XI века и отуда вршили снажан притисак на Косово, док је византијски гарнизон био смештен у Липљану. Настојећи да заустави продор чета српског великог жупана Вукана, византијски цар Алексије I Комнин лично је организовао одбрамбени систем у пограничном појасу према Србији 1092. године.²⁷ Све то није много помогло, пошто је жупан Вукан успео да заузме Липљан и Полог (крај око Тетова), затим, да опустоши околину Скопља и подручје Врања, одакле се вратио с великим пленом. Ови догађаји приморали су цара Алексија I да крене са великом војском до Липљана, па се жупан Вукан тек тада (1094) обавезао да ће поштовати мир.²⁸ Колико је дуго потрајао мир, не може се поуздано рећи, али је сасвим извесно да је византијски цар морао и 1106. године да шаље војску против српског великог жупана.²⁹ Упад Константина Бодина с војском у Призрен и Ниш, као и Вуканово освајање Липљана и Полога, представљају поуздана сведочанства о томе да су се територије Косова и Метохије налазиле у интересној сфери тадашњих српских држава, Дукље и Рашке. Не би требало посебно ни истицати да је поменути простор био насељен Србима, о чему сведочи изградња жупске организације која се као готова појављује у другој половини XII века.

Обавештења о именима и броју жупа на Косову и Метохији постају потпунија од оног тренутка када ове области постају интегрални делови српске државе Стефана Немање. На овом месту и овом приликом не треба се дуже задржавати на српско-византијским сукобима током XII века, нити пак на ратним операцијама Стефана Немање против Византије, у периоду између 1183. и 1190. године.³⁰ За даљу анализу битан је коначан исход овог рата. После седмогодишњих сукоба успостављен је мир између зараћених страна, а Србија је на рачун Византије померила своје границе до обала Јужне и Велике Мораве. Унутар ових граница нашле су се многобројне жупе које су већ раније биле основане. О насталим променама постоје поуздана обавештења у сачуваним изворима из тог времена. Од сачуваних извора треба поменути на првом месту

²⁶ *Византијски извори III*, 184.

²⁷ *Византијски извори III*, 385, 386. Н. Радојчић, *Природа византијско-српске границе од XI до XIII века, Зборник радова на III конгресу словенских географа и етнографа*, Београд 1930, 358–363; Љ. Максимовић, *Зигос на српско-византијској граници*, 73–90.

²⁸ Византијска принцеза даје опширан опис Вукановог запоседања Косова и продора до Скопља и Врања. Види: *Византијски извори III*, 386–389.

²⁹ *Византијски извори III*, 389, 390.

³⁰ *Историја српског народа I*, 1981, 251–262 (Ј. Калић).

Немањину повељу која је издата манастиру Хиландару 1198. године,³¹ затим, Хиландарску повељу Стефана Немањића издату 1200. године,³² потом, Житије Стефана Немање од Светога Саве из 1208. године³³ и, најзад, Житије Стефана Немање од Стефана Првовенчаног које је написано и завршено до 1216. године.³⁴ У оснивачкој повељи за манастир Хиландар Стефан Немања укратко саопштава шта је учинио у корист српске државе и на који је начин проширио државне границе, па каже следеће: „*обнових своју дедовину и већма утврдих Божјом помоћи и својом мудрошћу, даном ми од Бога, и подигох пропаљу своју дедовину и прибретох: од морске земље Зету и са градовима, а од Арбанаса Пилот, а од грчке земље Лаб са Липљаном, Дубочицу, Реке, Заглату, Левче, Белицу, Лепеницу*“.³⁵ Све је ово поновљено, готово од речи до речи, и у Хиландарској повељи Стефана Немањића, па то не треба наводити. Садржина саопштеног цитата привлачи вишеструку пажњу, а на првом месту због тога што Немања не говори о завојевачком подухвату. Он у први план ставља обнављање и учвршћивање своје дедовине, односно државе, затим уздизање пропале дедовине на тај начин што је пронашао да његовој дедовини или држави припада Зета са градовима, а такође и Пилот којим су господарили Арбанаси, као и многобројне жупе које су биле под влашћу Византије, па су као такве представљале део њене државне територије, односно „грчке земље“. Међу овим жупама поименично се помињу Лаб и Липљан, а то су саставни делови Косова. Из неких разлога Немања не помиње ниједну метохијску жупу, па би се могло претпоставити да Метохија није била тада прикључена српској држави. Ову претпоставку, на први мах, поткрепљује чињеница што је Призрен с околином био под влашћу Византије у периоду између 1190. и 1200. године.³⁶

³¹ Оснивачка повеља манастира Хиландара објављивана је и превођена на више места. Посебно о томе, с текстом повеље и преводом: Ђ. Трифуновић, Весна Бјелогрић, Ирена Брајовић, Хиландарска оснивачка повеља светога Симеона и светога Саве, *Осам векова Студенице*, Београд 1986, 49–60. За превод види и: Свети Сава, *Сабрани списи*, приредио Д. Богдановић, Београд 1986.

³² А. Соловјев, Хиландарска повеља великог жупана Стефана (Првовенчаног) из године 1200–1202, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 5 (1925), 3–31. За превод види: Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, приредила Љиљана Јухас-Георгијевска, Београд 1988, 55–59.

³³ *Живот Светога Симеона*, изд. В. Ђоровић, Списи Св. Саве, Београд – Сремски Карловци 1928, 151–175. За превод види: *Списи светога Саве и Стевана Првовенчаног*, приредио Д. Богдановић, Београд 1986, 97–119.

³⁴ Житије Симеона Немање од Стефана Првовенчаног, приредио В. Ђоровић, *Светосавски зборник*, 2, Београд 1939, 3–76. За превод види нап. 33 и Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, приредила Љиљана Јухас-Георгијевска, 63–101.

³⁵ Ђ. Трифуновић, В. Бјелогрић, И. Брајовић, Хиландарска оснивачка повеља, 58; Хиландарска повеља Симеона Немање, Свети Сава, *Сабрани списи*, 31.

³⁶ М. Благојевић, Преглед историјске географије средњовековне Србије, *Зборник Историјског музеја Србије*, 20 (1983), 69–75; Исти, О „Земљишту радње Немањине“, *Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви. Историја и предање*, Београд 2000, 68–74.

Одмах треба рећи да се наведена претпоставка не може одржати из више разлога. У већ помињаној повељи Стефана Немањића саопштава се да је он, 1200. године, поклонио Хиландару следећа села: Ђурђевић, Петровић, Крушево, Книна, Рубач Поток, Дрстник, Гребник, Говн и Заљуг.³⁷ Сва се ова села налазе у Метохији, углавном на левој обали Белог Дрима и око доњег тока реке Клине.³⁸ Већина имена ових средњовековних насеља одржала су се све до наших дана. Поред поменутих села, српски велики жупан Стефан Немањић додао је још: село Видење, јужно од Крушева на десној обали Белог Дрима, затим, Беличишта и заселак Горњи Вранићи. Сва села која су поменута налазе се у жупи Хвосно, а српски велики жупан не би их могао непосредно да поклања Хиландару уколико нису била на његовој територији. Узимајући у обзир наведену чињеницу, може се поуздано закључити да је жупа Хвосно била прикључена српској држави за време Стефана Немање, у исто време када су прикључене већ поменуте косовске жупе Лаб и Липљан. За жупу Хвосно поуздано се може доказати да је припадала Србији и пре издавања Хиландарске повеље Стефана Немање. У науци је одавно утврђено да је Немањин син Вукан добио на управу Зету или Дукљу, а такође и друге територије. У својој удеоној кнежевини Вукан је титулисан као „краљ“, па је на цркви Светог Луке у Котору уклесан натпис, 1195. године, да је црква подигнута: „sub tempore domini Nemanie magni iupani et filii sui Velcani, regi Dioclie, Dalmatie, Tribunie, Toplice et Cosne“.³⁹ Из наведеног цитата јасно се види да је црква Светог Луке подигнута за време великог жупана Стефана Немање и његовог сина Вукана који је у то време био господар Дукље, Далмације (теме Далмације), Требиња, Топлице и Хвосна.⁴⁰ Узимајући у обзир последњу територијалну одредницу, може се са сигурношћу рећи да је жупа Хвосно доспела под власт Стефана Немање убрзо после избијања рата с Византијом 1183. године.⁴¹ Истовремено са Хвосном, нашле су се у оквирима српске државе и остале жупе Косова и Метохије.

³⁷ Види нап. 32.

³⁸ М. Живојиновић, *Властелинство манастира Хиландара у средњем веку*, 87–89.

³⁹ Натпис о ктиторима цркве Светог Луке објављен је на више места. Види: *Писци средњовековног латинитета*, приредио Д. Синдик у сарадњи са Г. Томовић, Цетиње 1996, 160, 161; Г. Томовић, Натпис на цркви Светога Луке у Котору из 1195. године, *Црква Светог Луке кроз вијекове*, Котор 1997, 23–32.

⁴⁰ М. Благојевић, Велики кнез и земаљски кнез, *ЗРВИ*, 41 (2004), 304–305 (= *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, 34, 35).

⁴¹ Немања је практично без борбе запосео територију Косова и Метохије, што је и разумљиво, пошто су ове области биле насељене Србима. Отпор је пружио, по свој прилици, византијски гарнизон у Призрену, па је град под борбом освојен, порушен и опустошен. О свим градовима које је Немања освојио и разорио види: *Житије Симеона Немање од Стефана Првовенчаног*, приредио В. Ђоровић, 30–32; Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, приредила Љиљана Јухас-Георгијевска, 72, 73.

Најпотпунија обавештења о жупама Косова и Метохије садржана су у Житију Стефана немање које је саставио Свети Сава. У Житију се наглашава да је Стефан Немања обновио и утврдио „очеву дедовину“, да је подигао пропалу своју дедовину, на тај начин што „придоби од поморске земље Зету са градовима, а од Рабна оба Пилота, а од грчке земље Патково, све Хвосно и Подримље, Кострц, Држковину, Ситницу, Лаб, Липљан, Глбочицу, Реке, Ушку и Поморавље, Загрлагу, Левче, Белицу“.⁴² У саопштеном цитату Свети Сава помиње већи број жупа у поређењу са жупама које су навели Немања и његов син Стефан Немањић. Објашњење за ову појаву треба тражити у начину и месту за саопштавање. Немања и његов син Стефан набрајају жупе у Хиландарским повељама, где је излагање сажето а простор ограничен, док је Свети Сава, приликом састављања Житија Стефана Немање, располагао знатно већим простором за писање, па је могао да наведе и већи број жупа, као и других чињеница. Оваквим поступком у Житију је увеличано и Немањино дело. Немања и његов син Стефан у својим повељама наводе једноставно жупу „Пилот“, а Свети Сава у Житију „оба Пилота“, па се и на тај начин увећава број жупа. У питању су Горњи и Доњи Пилот. Горњи Пилот обухвата подручје од састава Белог и Црног Дрима, па низ Дрим на запад, све док река не скрене у правцу југа.⁴³ Доњи Пилот, као што му и назив казује, простире се уз доњи ток реке Дрим. Подручје Горњег и Доњег Пилота налази се данас на северу Албаније.

Одмах после Пилота помиње се жупа Патково која је заузимала простор између реке Рибника (Ереника), Белог Дрима, Паштрика и реке Слатине (Скатине) у Албанији, тако да се у центру средњовековног Паткова налази територија данашњег Хаса.⁴⁴ Иза Паткова долази израз „све Хвосно“, па ова одредница захтева извесно објашњење.⁴⁵ Напред је речено да постоји „жупа“ Хвосно, чије је језгро заузимало простор између Пећке Бистрице и Белог Дрима, а такође и „земља“ Хвосно, са знатно већом површином од истоимене жупе. Земљи Хвосно припадали су и крајеви јужно од Пећке и Дечанске Бистрице, све до реке Трнаве (Траве) и Ереника, где се касније помиње жупа Затрнава у којој се

⁴² Житије светог Симеона Немање, Свети Сава, *Сабрани списи*, приредио Д. Богдановић, 97.

⁴³ М. Благојевић, *Преглед историјске географије средњовековне Србије*, 70. О Пилоту исцрпно: Марица Маловић-Ђукић, Пилот у средњем веку, *Становништво словенског поријекла у Албанији*, Титоград 1991, 207–220. За општу оријентацију о свим жупама које су Немања и Стефан Немањић прикључили Србији види: М. Благојевић, Студеница – манастир заштитника српске државе, *Студеница и византијска уметност око 1200. године*, Београд 1988, 58, 59 (= *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, 62–64); Исти, О „Земљишту радње Немањине“, *Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви*, 70–74.

⁴⁴ М. Николић, Средњовековна жупа Патково, *Историјски часопис*, 18 (1971), 207–213.

⁴⁵ Види нап. 19.

налази манастир Дечани.⁴⁶ Североисточно од жупе Хвосна, између реке Кујавче и Источне реке, простирала се жупа Кујавча, са селом Ракош.⁴⁷ Савременици су сматрали да село Ракош истовремено припада и „земљи“ Хвосно, па из наведених чињеница следи закључак да је „све Хвосно“ представљало већу територијалну јединицу, посебну „земљу“ која обухвата жупе: Кујавчу, Хвосно, Затрnavу, а касније, Подримље и Коstrц.⁴⁸ Био је то оправдан разлог што је Свети Сава увео израз „све Хвосно“ за територију знатно већу од истоимене жупе.

Трећа жупа, у постојећем редоследу набрајања, звала се Подримље, а била је оивичена са североистока и истока планинама Козник и Милановац, са запада Белим Дримом, док се на југу налазила Призренска жупа, с Великом Хочом и Великом Крушом.⁴⁹ Североисточно од Милановца и Козника, око реке Мируше и горњег тока Топлухе, према Црнољевој, простирала се метохијска жупа Коstrц.⁵⁰ Подручје Коstrца било је погодно за сточарење, па су у средњем веку овде постојали влашки катунска Катунска и Добрушинаца (Јанчишта).⁵¹ На поменутом подручју налазе се у новије време села Коstrце и

⁴⁶ О Затрnavи или Затрnavској жупи постоји обимна литература. Види: Г. Томовић, *Жупе у средњовековној српској држави*, рукопис докторске дисертације, Филозофски факултет у Београду (2003), стр. 335–350.

⁴⁷ С. Новаковић, *Законски споменици*, 595.

⁴⁸ С. Мишић, *Земље у држави Немањина*, 137.

⁴⁹ За приближан обим Подримља види: Р. Ивановић, Дечанско властелинство, *Историјски часопис*, 4 (1954), 190; М. Пешикан, Из историје топонимје Подримља, *Ономатолошки прилози*, II, Београд 1981, 1–92. Р. Ивановић је сматрао да је и средњовековна Хотча у Подримљу, али се она налазила на територији Призренске жупе. О границама Призренске жупе види: М. Благојевић, Град и жупа – међе градског друштва, *Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век)*, Смедерево–Београд 1992, 67–84. Град Призрен и жупу Призренску припојио је Србији велики жупан Стефан Немањин, највероватније 1208. године, после погибије бугарског цара Кајона (ујесен 1207).

⁵⁰ Положај Коstrца покушао је да одреди: С. Новаковић, *Земљиште радње Немањине, Годшњица Николе Чутића I*, Београд 1877, 224–227. Он је Коstrц приближио насељима Исток и Синаја у северној Метохији, где заиста постоји село Коstrц у близини насеља Рудник. Убикација није извршена успешно, због тога што С. Новаковић 1876/7. није располагао ни потребним изворима, нити поузданим географским картама. На рачун нетачне убикације упутио је преопширну критику: Р. Новаковић, Још једном о Немањиним Коstrцу, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, XXXV, св. 3–4 (1969), 179–189. Било је то непотребно, пошто се језгро средњовековног Коstrца налазило на подручју данашњег насеља Коstrце, североисточно од града Ораховца, што се може утврдити и обичним увидом у географску карту (секцију).

⁵¹ М. Благојевић, Када је краљ Душан потврдио Дечанску хрисовуљу, *Историјски часопис*, 16–17 (1970), 82–84. Катун влаха Коstrчана био је потчињен манастиру Св. Арханђела у Призрену, а граничио се, поред осталог, с Пагарушом. Види: С. Мишић и Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 53. Северно и северозападно од Пагаруше простире се атар села Јанчишта, на које је у средњем веку боравио катун Добрушинци. У екипи с др Г. Шкриванићем, проф. др Б. Ферјанчићем и Д. Синдиком, обишли смо 1968. године Пагарушу, Јанчиште и Острозуб, језгро Коstrца.

Јанчишта. У жупи Коштрац постојало је у средњем веку и село Бања, чије се име одржало до данас. Североисточно од Коштраца, око горњег тока реке Крине, постојала је жупа по имену Дршковина, а у њој средњовековна насеља Крушевац и Девич.⁵² Источније од Дршковине, а тачније од планине Чичавице, простирала се косовска жупа Ситница, у долини истоимене реке, а још источније жупа Лаб, такође у долини истоимене реке, док се јужније простирала жупа Липљан, са истоименим градом који се помиње већ почетком XI века. Положај косовских жупа не захтева додатна објашњења, али ипак треба рећи да се у жупи Ситници налазило село Пантино Доње које је било у границама Немањине државе знатно пре избијања великог рата против Византије. Код села Пантина дошло је до одлучне битке између Немањиних присталица и противника,⁵³ после које се Стефан Немања учврстио на престолу великог жупана (1166).

Целокупно разматрање о жупама на територији Косова и Метохије у раном средњем веку показало је да су жупе могле бити основане једино захваљујући присуству српског народа, затим, да су жупе осниване без подстицаја и утицаја државних власти, потом, да је бар осам жупа организовано пре него што су ушле у састав Немањине државе одмах после 1183. године и, најзад, да је процес организовања појединих жупа постао видљив већ почетком XI века, када се помиње Хвосно. На основу изложених чињеница може се закључити да су Срби насељавали Косово и Метохију пре XI века и да су се организовали по жупама знатно пре него што су се ове жупе нашле у границама српске државе, где су наставиле да живе под својим називима као посебне српске административне јединице.

⁵² Села Крушевац и Девич у Дршковини постоје већ у првој половини XIII века, а вероватно и раније. Види: С. Новаковић, *Законски споменици*, 595; Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типичи, поменици, записи и др.*, Споменик СКА III (1890), 8–11.

⁵³ С. Новаковић, *Законски споменици*, 690; С. Мишић и Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 48. Пошто је Немања држао село Пантино шездесетих година XII века, из тога следи закључак да је већ тада био господар и северног дела Косова.

Miloš Blagojević

THE OLDEST SERBIAN ADMINISTRATIVE DIVISION
OF KOSOVO AND METOHIA
(12TH CENTURY)

S u m m a r y

Kosovo and Metohia did not exist in the early Middle Ages, either as geographical regions or as separate administrative units. Their entire territory was covered by great forests, between which existed smaller bits of land suitable for agriculture. The Serbs occupied these territories after settling the Balkan peninsula and organized separate units within them, known as *župe*.

The oldest and the most well-known *župa* in these parts was Hvosno, which covered the region between the Pećka Bistrica and the upper flow of the Beli Drim. Hvosno was already mentioned in the 11th century, which means that it existed somewhat earlier, and certainly in the 10th century. At that time, the process of organizing additional *župe* in Kosovo and Metohia probably began, since they were mentioned as already formed in the last decades of the 12th century. Besides Hvosno, the following were also *župe* on the territory of present-day Metohia: Podrimlje, Patkovo, Kostrc, Drškovina and Prizren; in Kosovo, these were: Lab, Sitenica and Lipljan. With time, their number would almost double. The state authorities were not directly involved in the formation of *župe*. Medieval Serbia integrated the already formed Serbian *župe* and gave them the status of separate administrative units.

Key words: Kosovo and Metohia, XII century, Serbian administrative units, *župa*.